

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת וירא: עבירה לשמה

בפרשת השבוע אנו קוראים על מעשה לוט ובנותיו:

ויעל לוט מצוער ויִשָּׁב בְּהָר וישתי בְּנָתָיו עִמּוֹ כִּי יָרָא לְשִׁבְתָּ בְּצֹעֵר ויִשָּׁב בְּמַעְרָה הוּא וישתי בְּנָתָיו. וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל הַצְעִירָה אָבִינוּ זָקֵן וְאִישׁ אֵין בְּאֶרֶץ לְבֹאָה עָלֵינוּ כְּדָרְךָ כָּל הָאֶרֶץ לָכֶּה נִשְׁקָה אֶת אָבִינוּ יָנּוּ וְנִשְׁכָּה עִמּוֹ וְנִחְיָה מֵאֲבִינוּ זָרַע.¹

אמנם התורה לא מגלה האם מעשה זה ראוי ונכון, אך חז"ל משבחים את מעשה הבנות ומגנים את לוט:

מאי דכתיב כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם? ... משל ללוט ושותי בנותיו עמו, הן שנתכוונו לשם מצווה וצדיקים ילכו בם, הוא שנתכוון לשם עבירה ופושעים יכשלו בם.²

מה מגדיר את אותו מעשה למעשה חיובי הזוכה לשבח מצד הבנות, ולמעשה שלילי מצד לוט?

חז"ל ממשיכים ומבאים שתי דוגמאות למעשי עבירה, שהאחד זוכה לשבח והשני לגנאי:

תמר זינתה, זמרי זינה. תמר זינתה, יצאו ממנה מלכים ונביאים. זמרי זינה, נפלו עליו כמה רבבות מישראל.³

ושב עלינו לשאול, מדוע אותו מעשה עבירה זוכה לשבח ביחס לתמר ואילו ביחס לזמרי הוא גנאי?

ממשיכים חז"ל ומביאים דוגמה נוספת של מעשה עבירה ודורשים אותו לשבח, את מעשיה של יעל אשת חבר הקיני שקיימה יחסי אישות עם סיסרא⁴ ובכך תש כוחו והיא הרגה אותו. המונח אותו קובעים חז"ל ביחס למעשיה של יעל הוא עבירה לשמה: "גדולה עבירה לשמה ממצווה שלא לשמה... דכתיב תבורך מנשים יעל אשת חבר הקיני מנשים באהל תבורך". המונח עבירה לשמה קובע שעבירה שנעשתה ממניעים ולמטרה טובה גדולה יותר ממצווה שנעשתה מתוך מניעים זרים בחוסר כוונה. הסיבה היא, שהכוונה היא זו שמגדירה ומאפיינת את המעשה כמעשה עבירה או כמעשה לגיטימי אותו משבחים חז"ל. זהו ההבדל בין מעשיה של תמר שזינתה עם יהודה, משום שהתכוונה לשם מצווה להעמיד זרע,⁵ לעומת מעשיה של זמרי שהתכוון לשם עבירה.⁶ זו גם כוונת חז"ל במעשה לוט ובנותיו, שאותו מעשה יכול להתפרש כחיובי או כשלילי בעקבות הכוונה הנסוכה בו: 'הן שנתכוונו לשם מצווה וצדיקים ילכו בם, הוא שנתכוון לשם עבירה ופושעים יכשלו בם'.

כאמור, ממעשיה של יעל טבעו חז"ל את הביטוי עבירה לשמה, כביטוי למעשה עבירה שיש בו לגיטימציה בעקבות הכוונה המלווה אותו. הכוונה החיובית שליוותה את יעל במעשיה היא הצלת ישראל במלחמה,⁷ אף שהיא גרמה לכך והיה זה מעשה הנעשה ברצון, מכל-מקום חז"ל משבחים מעשה זה משום הצלת ישראל במלחמה. כוונה חיובית זו להצלת ישראל, מצויה גם במעשיה של אסתר המלכה שהתרצתה לאחשוורוש לקיום מעשה אישות,⁸ ועל כך כתב המהרי"ק: "כי אסתר לא עשתה שום איסור ולא היה בדבר אפילו נדנוד עבירה, אלא מצווה רבה עשתה שהצילה כל ישראל".⁹

בצורה דומה הסביר הרב משה אלשיך¹⁰ את מעשה בועז ורות, הנראה על-פניו כחוסר צניעות, אך מעשים אלו מוגדרים כעבירה לשמה משום הכוונה החשובה להעמדת המלוכה, דבר אותו למדה רות הצאצאית של אחת מבנות לוט.¹¹

¹ בראשית (יט, ל-לב).

² נזיר (כג ע"א-ע"ב).

³ נזיר (כג ע"ב); הוריות (י ע"ב).

⁴ אמנם, יש פרשנים שכתבו שלא היה מעשה אישות, ראו: רד"ק (שופטים ה, כז); אברבנאל (שם); רלב"ג (שם); מצודות דוד וציון (שם). חלקם מביאים את דברי המדרש (ויקרא רבה אחרי מות פרשה כג אות י) שאמר ריש לקיש שהקב"ה מעיד על יעל שלא נגע בה סיסרא. אך ראו: באר שבע (הוריות י ע"ב ד"ה אמר רבי) שדחה זאת.

⁵ רש"י (נזיר כג ע"ב ד"ה תמר); תוספות (סנהדרין עד ע"ב ד"ה והא).

⁶ רש"י (נזיר כג ע"ב ד"ה זמרי).

⁷ תוספות (יבמות קג ע"א ד"ה הוא); מאירי (סנהדרין עד ע"ב ד"ה ויש גורסים). לדעת היעב"ץ (נזיר כג ע"ב) מדובר על מניעת סכנה עתידית, שמא ישוב סיסרא להילחם עוד בישראל.

⁸ מגילה (טו ע"א).

⁹ שו"ת מהרי"ק (סימן קסז). כ"כ: שו"ת בנימין זאב (סימן תג).

¹⁰ אלשיך (מגילת רות, הקדמה).

¹¹ ראו גם: קדושת לוי (בראשית, לחנוכה ד"ה המעשה) אודות מעשה יהודית.

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

מדברים אלו מבואר שהעיקר במעשה מצווה או בהימנעות ממעשה עבירה היא הכוונה המלווה את המעשה ולא עצם המעשה, כדברי הרלב"ג: "ראוי שנשפוט בענייני הפעולות האנושיות לפי הכוונה בהם, לא לפי עניינם בעצמם".¹² ניתן לבסס גישה זו על דברי חז"ל,¹³ שלעיתים אפשר לעבור עבירה למטרה חשובה, ועל כך נאמר 'עת לעשות לה' הפרו תורתך'. אחת הדוגמאות שהובאה לכך היא מעשיו של שמעון הצדיק שיצא בבגדי כהונה מחוץ למקדש ונפגש עם אלכסנדר מוקדון כדי לשכנע אותו לא להחריב את המקדש.¹⁴ למרות שיש איסור לצאת עם בגדי כהונה מהמקדש, מכל-מקום הדבר מותר משום המטרה החשובה לביטול הגזירה. זאת ועוד, למרות האיסור לכתוב דברי תורה הנאמרים בעל-פה מכל-מקום רבי יוחנן וריש לקיש היו לומדים מספרי אגדה, בטענה: "עת לעשות לה' הפרו תורתך, מוטב תיעקר תורה ואל תשתכח תורה מישראל".¹⁵ סיבה זו שימשה את הרמב"ם¹⁶ להסביר את מעשיו של רבי יהודה הנשיא בעריכת וכתובת המשנה. גם התשב"ץ¹⁷ התיר לכתוב דברי תורה שבעל-פה על לוחות לימוד לילדים למטרת הבנתם את התורה.

יתרה מכך, בדברי חז"ל מובא שאת מן הדרכים אותה ניתן לעבוד את הקב"ה היא דרך עבירה: "בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך". אמר רבא, אפילו לדבר עבירה,¹⁸ שהכוונה היא לעבוד את הקב"ה גם בדבר עבירה,¹⁹ ורש"י²⁰ הביא דוגמה לכך ממעשיו של אליהו בהר הכרמל שהקריב קורבנות מחוץ למקום המקדש, משום עת לעשות לה' הפרו תורתך, כשהמטרה היא "לשמו של הקב"ה". גם בתורה עצמה מצאנו רעיון זה של עשיית עבירה למטרה חשובה, כמחיקת שם ה' במגילת סוטה, למרות האיסור למחוק את שם ה' ה²¹ הותר למחוק את מגילת סוטה הכתוב בה שם ה' כדי "להטיל שלום בין איש לאשתו".²²

מכל-מקום, כיון שלשיטה זו הכוונה היא המגדירה את המעשה כמעשה לגיטימי, כעבירה לשמה אותה משבחים חז"ל, ישנה דרישה מחמירה מאוד שהכוונה תהיה ללא נטיות זרות, היינו כוונה לשמה. לדברי הנצי"ב,²³ המדד לבחון זאת הוא ההנאה ממעשה העבירה הפוגם בכוונה הטהורה ומוציאה את הלגיטימיות ממעשה זה. לפיכך כתב הרב משה סופר,²⁴ שאדם המחבר חיבור תורני עליו להתכוון לשם שמים ולא למטרת פרסום והגדלת שמו, שכן ההיתר לכתוב דברי תורה הוא משום הכוונה לשם המטרה החשובה שלא תאבד התורה.

גישה זו המעלה על נס את עליונות הכוונה מצויה בפרשנים רבים, בניהם הרב יוסף אלבו:

כי כל פעולה שיעשה העושה אותה לשם שמים זוכה בה לחיי העולם הבא, ואף אם הפועל ההוא יחשב בו שהוא רע, אמרו רבותינו ז"ל בכל דרכיך דעהו ואפילו לדבר עבירה, ואמרו עוד גדולה עבירה לשמה ממצווה שלא לשמה.²⁵

יש להעיר, גם לשיטה זו מכל-מקום זקוק האדם לכפרה על מעשה העבירה שעשה, כדברי התוספות²⁶ אודות נזיר שאמנם מעשיו גדולים כדן מצווה גדולה מעבירה אך מכל-מקום הוא נקרא חוטא וזקוק לכפרה. את ההסבר לכך מצא הכתב סופר²⁷ במעשיו של המקושש שחילל שבת, וכתבו התוספות²⁸ שהתכוון לשם שמים להראות שלמרות

¹² רלב"ג (בראשית, פרשת וירא ח"א עמוד 275). ראו גם רלב"ג (פרשת וישב ח"ב עמוד 463; פרשת כי תשא עמוד תכב).

¹³ ברכות (נד ע"א).

¹⁴ יומא (סט ע"א).

¹⁵ תמורה (יד ע"ב).

¹⁶ רמב"ם (הקדמה למשנה תורה).

¹⁷ שו"ת תשב"ץ (ח"א סימן ב).

¹⁸ ברכות (סג ע"א).

¹⁹ ראו: הרב צדוק מלובלין (ליקוטי מאמרים, עמוד קח).

²⁰ רש"י (ברכות סג ע"א ד"ה דעהו; שם ד"ה מסיפה).

²¹ דברים (יב, ד).

²² תוספתא (שבת פ"ד ה"ד); מדרש (ויקרא רבה ט, ט); מסכת דרך ארץ (פרק שלום ה"ט).

²³ הרחב דבר (בראשית כז, ט); שו"ת משיב דבר (ח"ב סימן ט); קדמת העמק (פ"ג אות ה עמוד 26). ראו כן גם: תולדות יעקב יוסף (פרשת

כי תצא ד"ה כי תצא למלחמה, השני); הרב חיים שמואלביץ (שיחות מוסר, תשל"ב שיחה לח).

²⁴ שו"ת חתם סופר (או"ח סימן רח).

²⁵ ספר העיקרים (מאמר ג פרק כט). ראו גם: עקידת יצחק (במדבר שער עב).

²⁶ תוספות (בבא קמא צא ע"ב ד"ה אלא); תקנת השבין (עמוד צג).

²⁷ כתב סופר (פרשת שלח ד"ה כי לא פורש).

²⁸ תוספות (בבא בתרא קיט ע"ב ד"ה אפילו).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

שנגזרה עליהם גזירה לא להיכנס לארץ ולמות במדבר מכל-מקום עדיין מחויבים בשמירת שבת, ולמרות מעשיו דינו היה הריגה, שכן אמנם כוונתו טובה אך בית-דין של מטה דנים על המעשה ולא על הכוונה ולכן זקוק לעונש וכפרה בבית-דין של מטה.²⁹

אמנם הבאנו מקורות רבים מדברי חז"ל המצדדים בעבירה לשמה, בטענה שהמטרה מקדשת את האמצעים, אך ברבות השנים סוגיה זו היוותה מחלוקת גדולה מאוד. תנועת השבתאות ובעקבותיה יעקב פרנק הואשמו בין היתר במימוש לכתחילה של עבירה לשמה ביחוד בענייני עריות. הרב משה חגיז האשים את הרמח"ל בתמיכה בשבתאות, אך הרמח"ל עצמו כתב קונטרס כנגד כת זו בה טען שעבירה לשמה המוזכרת במקורות אינה אלא הוראת שעה ואין ללמוד ממנה לדורות.³⁰

שנים לאחר מכן, שבה והתעוררה מחלוקת זו בעיקר בין התנועה החסידית למתנגדיה. התנועה החסידית ביקשה לתת עליונות לכוונה גם במחיר של עבירה או ויתור על מצוות שונות,³¹ אם כי לעיתים הם הגבילו זאת רק לאדם צדיק וזך מעלה.³² ואילו מתנגדיה מבית מדרשו של הגר"א, התנגדו ליישום מעשי של עבירה לשמה, כאשר הרב חיים מוולאז'ין³³ שלל דרך זו וטען שהיא הייתה מקובלת לפני מתן תורה, אך לאחר שניתנה התורה אין לתת עליונות לכוונה על-פני המעשה, אא"כ ישנה הוראה מפורשת מנביא המקבל הוראה משמים לכך, דבר שאינו ישים בזמנינו.

שימוש הפוסקים בעבירה לשמה

בתשובותיהם של הפוסקים נעשה שימוש הלכתי במושג עבירה לשמה במקרים חריגים כביסוס למתן פסיקות שאינן תואמות את שורת הדין, כתשובתו של הרשב"א³⁴ שלעיתים יש לוותר באופן חלקי בענישת העבריין כדי לשמור עליו בקהילה. וכדברי הרמ"א³⁵ שהתיר להוציא שם רע על אחד מבני הקהילה כדי שהמלכות לא תעניש את הקהילה ותגרש אותם ממקומם.

אולם, יש שהתנגדו ליישום כלל זה גם במקרים חריגים משום החשש כי הדבר עלול ליצור אנרכיה ואנדרלמוסיה בנורמות החברתיות ובקיום מצוות. לדוגמה, הרב יהודה אסאד³⁶ נשאל האם מותר לכהן להתחתן עם אישה חלוצה ואם לא כן הוא מאיים בהשתמדות. השואל ביקש להתיר את הנישואין משום עבירה לשמה, היינו שיש לעשות עבירה כדי למנוע מהכהן להשתמד. אך הרב אסאד שלל זאת בטענה שעבירה כזו מהווה פגיעה ביישום חוקי התורה.

בשנת תרצ"ד מתאר הרב אלחנן וסרמן³⁷ קבוצת אנשים בארץ ישראל שדגלו בעבודה עברית ולשם יישומה הכריחו בצורה אלימה את המשקים להעסיק רק פועלים יהודיים. טענתם הייתה שהמטרה של בניין הארץ ויישובה הוא ערך עליון שלמטרתו ניתן לנקוט אף באמצעים לא כשרים כאלימות משום עבירה לשמה. הרב וסרמן טען שהיתר עבירה לשמה ניתן רק לחז"ל ושימוש בכלי זה הוא פגיעה בשלטון התורה ומצוותיה, שכן החשש שכל אחד ינקוט אמצעים שאינם כשרים למטרת יישום הערך העליון שלו.

למעשה נראה, כי הפוסקים שעסקו בנושא זה נתנו מקום מסוים ליישום עבירה לשמה, אך לדבריהם לא ניתן להפוך דבר זה לנורמה ולשגרה, כי הדבר עלול ליצור אנרכיה ואנדרלמוסיה בנורמות החברתיות ובקיום מצוות, אלא שישנם מצבים חריגים או יוצאים מגדר הרגיל, שבהם הדבר אפשרי.

²⁹ השלכה מעשית מכך היא אי-התחשבות בית-המשפט בכוונתו הטובה של האדם כשמעשיו שליליים, ראו: עבירה לשמה ושיקולי ענישה - ת"פ 2639/99 לשכת תביעות מרחב שפלה - רחובות נגד פיין דינאל תק-של (12186 (1)2001.

³⁰ הרמח"ל (קנאת ה' צבאות, ח"ב עניין יעל).

³¹ הרב יעקב יצחק הורוויץ, החוזה מלובלין (זכרון זאת, פרשת פנחס ד"ה פנחס); אגרא דכלה (פרשת נח ד"ה באור כשדים; פרשת ראה ד"ה לא תעשון; פרשת כי-תבוא ד"ה ואמרת); הרב יקותיאל אשר זלמן ענזיל (הקדמה לאבני מילואים).

³² נועם אלימלך (פרשת נשא ד"ה ולבני קהת); תפארת ישראל (אבות פ"ב מ"א יכין אות ב); חנוכת התורה (ליקוטים, תהילים קיט).

³³ נפש החיים (שער א פרק כב; שער ג פרק ז). ראו גם: כתר ראש (אות קלב).

³⁴ שו"ת הרשב"א (ח"ה סימן רלח).

³⁵ שו"ת הרמ"א (סימן יא).

³⁶ שו"ת יהודה יעלה (ח"ב סימן קמ).

³⁷ אור אלחנן (ח"ב עמוד צ-צא).